Seat No. : _______________

AU-119

May-2016

B.Com., Sem.-II

CE-102 : Operations Research
Adv. (Statistics)

Time : 3 Hours] **[Max. Marks : 70**

સૂચના : (1) જમણી બાજુના અંક પૂરા ગુણ દર્શાવે છે.
(2) સાદા કેલક્યુલેટર વાપરવાની છૂટ છે.
(3) આલેખપત્ર વિનંતીથી આપવામાં આવશે.

1. (a) નીચેના પદો ઉદાહરણ સહિત સમજાવો : **6**

(i) હેતુલક્ષી વિધેય

(ii) સુરેખ આયોજનની સમસ્યાનો ઉકેલ

(iii) નિર્ણાયક ચલો

અથવા

સુરેખ આયોજનની સમસ્યા એટલે શું ? જુદા-જુદા ક્ષેત્રે તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય છે તે સમજાવો.

(b) સ્પેર પાર્ટ બનાવતી એક કંપની X અને Y એવા બે પ્રકારના સ્પેર પાર્ટ બનાવે છે. આ સ્પેર પાર્ટને A અને B એવી બે પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડે છે, જેની માહિતી નીચે મુજબ છે. X અને Yના નફા અનુક્રમે ₹ 50 અને ₹ 60 હોય, તો મહત્તમ નફા માટે દરેક સ્પેર પાર્ટનું કેટલું ઉત્પાદન કરવું જોઈએ ? **8**

પ્રક્રિયા	પ્રતિ એકમ સમય (કલાકમાં)		પ્રાપ્ય સમય (કલાક)
	X	**Y**	
A	5	2	20
B	1	2	12

અથવા

નીચેના બાધકોને અનુલક્ષીને $Z = 2x_1 + x_2$ ને ન્યૂનતમ બનાવે તેવી x_1 અને x_2 ની કિંમતો મેળવો :

$x_1 + x_2 \leq 40,$

$3x_1 + x_2 \geq 30,$

$4x_1 + 3x_2 \geq 60,$

$x_1, x_2 \geq 0.$

2. (a) વાહનવ્યવહારની સમસ્યાના મૂળભૂત ઉકેલ માટેની વોગેલની રીત સમજાવો. **4**

અથવા

વાહનવ્યવહારની સમસ્યા એટલે શું ? ઉદાહરણ સહિત સમજાવો.

(b) નીચેની વાહનવ્યવહારની સમસ્યા માટે વાયવ્ય ખૂણાની રીતે મૂળભૂત ઉકેલ મેળવો : **4**

ઉદ્‌ભવ સ્થાન	પ્રાપ્તિસ્થાન					પુરવઠો
	D_1	D_2	D_3	D_4	D_5	
O_1	4	7	8	8	2	14
O_2	1	4	7	3	8	17
O_3	7	2	4	7	7	19
O_4	4	8	2	4	7	12
માંગ	16	11	15	10	10	

અથવા

વાયવ્ય ખૂણાની રીતે નીચેની વાહનવ્યવહારની સમસ્યાનો મૂળભૂત પ્રાપ્ય ઉકેલ મેળવો. તેનો કુલ ખર્ચ મેળવો.

ફેક્ટરી	ગોદામ				ઉત્પાદન
	W_1	W_2	W_3	W_4	
F_1	12	18	8	7	16
F_2	10	19	22	21	15
F_3	9	8	10	13	19
ક્ષમતા	9	14	11	16	50

(c) ન્યૂનતમ શ્રેણિકની રીતે નીચેની વાહનવ્યવહારની સમસ્યાનો પ્રારંભિક ઉકેલ મેળવો અને તેનો કુલ ખર્ચ શોધો. **6**

ગોદામ	શોરૂમ					પ્રાપ્ય
	I	II	III	IV	V	
A	73	56	58	80	8	12
B	62	40	23	29	50	14
C	96	93	9	87	12	16
D	57	65	96	79	18	10
જરૂરિયાત	12	11	13	7	9	

અથવા

નીચેની વાહનવ્યવહારની સમસ્યાનો મૂળભૂત શક્ય ઉકેલ વોગેલની રીતે મેળવો. કુલ ખર્ચ પણ શોધો :

તરફથી	પ્રતિ				પુરવઠો
P	5	1	7	8	10
Q	6	4	6	9	80
R	3	2	5	7	15
S	5	3	2	9	40
માંગ	25	20	45	55	

3. (a) નિયુક્તિની સમસ્યા એટલે શું ? તે ઉદાહરણ સહિત સમજાવો. **4**

અથવા

ફેરબદલીની સમસ્યાના સંદર્ભમાં નીચેના પદો સમજાવો :

(i) નિભાવ ખર્ચ

(ii) સરેરાશ કુલ ખર્ચ

(b) નીચેનું કોષ્ટક એક સાધનનો દરેક વર્ષનો નિભાવ ખર્ચ અને તેની પુનઃવેચાણ કિંમત દર્શાવે છે. જો આ સાધનની ખરીદ કિંમત ₹ 6,000 હોય તો તેની ફેરબદલી કેટલા વર્ષ પછી કરવી જોઈએ ? **4**

વર્ષ	1	2	3	4	5	6
નિભાવ ખર્ચ (₹)	600	750	900	1200	1500	2000
પુનઃવેચાણ કિંમત (₹)	4500	4000	3500	3000	2500	2000

અથવા

એક મશીનની ખરીદ કિંમત ₹ 3,000 છે. તેનો નિભાવ ખર્ચ પ્રથમ વર્ષ માટે ₹ 100 છે જે ત્યારબાદ દરેક વર્ષે ₹ 350 વધે છે. આ મશીનની કોઈ પુનઃવેચાણ કિંમત નથી. કેટલા વર્ષ પછી આ મશીનની ફેરબદલી ફાયદાકારક થશે ?

(c) એક કંપનીના ચાર સેલ્સમેનોને ચાર જુદા જુદા વિસ્તારો સોંપવાથી મળતો નફો (હજાર ₹ માં) નીચેના કોષ્ટકમાં દર્શાવેલ છે. મહત્તમ નફો મળે તે રીતે સેલ્સમેનોને વિસ્તારો ફાળવો. કુલ નફો પણ શોધો. **6**

સેલ્સમેન	વિસ્તાર			
	1	2	3	4
A	9	26	15	13
B	13	27	6	15
C	35	20	15	25
D	18	30	20	22

અથવા

એક ડિપાર્ટમેંટમાં પાંચ કર્મચારીઓને પાંચ કાર્ય કરવાના છે. દરેક કાર્ય કરવા માટે લાગતો સમય (કલાકમાં) નીચેના શ્રેણિકમાં આપેલ છે. કુલ સમય ન્યૂનતમ થાય તેવી કર્મચારીઓની નિયુક્તિ કરો.

કાર્ય	**કર્મચારી**				
	P	**Q**	**R**	**S**	**T**
1	11	17	8	16	20
2	9	7	12	6	15
3	13	16	15	12	16
4	21	24	17	28	26
5	14	10	12	11	15

4. (a) ધંધાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં PERT અને CPMની ઉપયોગિતા સમજાવો. **4**

અથવા

સમજાવો :

(1) કટોકટીપૂર્ણ માર્ગ

(2) પ્રવૃત્તિનો અપેક્ષિત સમય

(b) એક યોજનાની પ્રવૃત્તિઓ A, B, …, F વિશેની માહિતી નીચે મુજબ છે : **4**

પ્રવૃત્તિ	A	B	C	D	E	F
પૂર્વ પ્રવૃત્તિ	–	–	A	A	B, C	D, E
સમય (દિવસ)	18	22	8	10	5	7

આ યોજના માટે આકૃતિ દોરો અને કટોકટીપૂર્ણ માર્ગ શોધો.

અથવા

નીચેની યોજના માટે પર્ટ નકશો તૈયાર કરો. કટોકટીપૂર્ણ માર્ગ મેળવો અને યોજનાનો કુલ સમય શોધો :

પ્રવૃત્તિ	1-2	2-3	2-4	2-5	3-5	4-5	5-6
સમય (કલાક)	3	7	4	2	8	3	6

(c) નીચેની યોજના માટે કટોકટીપૂર્ણ માર્ગ શોધો. દરેક કાર્ય માટે EST અને LST શોધો અને તે પરથી ફાજલ સમય મેળવો : **6**

કાર્ય	1-2	1-3	2-4	3-4	4-5	4-6	5-7	6-7	7-8
સમય (દિવસ)	5	4	6	2	1	7	8	4	3

અથવા

એક યોજનાની પ્રવૃત્તિઓ અને દરેક પ્રવૃત્તના સમયના અનુમાનો નીચેના કોષ્ટકમાં આપેલ છે. પર્ટ નકશો દોરીને કટોકટીપૂર્ણ માર્ગ શોધો. યોજનાનો કુલ અંદાજિત સમય કેટલો છે ?

પ્રવૃત્તિ	1-2	1-3	2-3	2-4	2-5	3-4	4-7	5-6	5-7	6-7
આશાવાદી સમય	3	5	1	1	2	3	6	1	2	6
વધુમાં વધુ સંભવિત સમય	4	8	8	3	5	5	9	1	10	7
નિરાશાવાદી સમય	11	17	9	5	8	13	12	7	12	14

5. આપેલ વિકલ્પોમાંથી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી ખાલી જગ્યા પૂરો : **14**

(1) સામાન્ય રીતે વાહનવ્યવહારની સમસ્યામાં ________ ની રીતે શ્રેષ્ઠ ઉકેલ મળે છે.
(વોગેલ, ન્યૂનતમ શ્રેણિક, વાયવ્ય ખૂણા)

(2) નિર્ણાયક ચલોની સંખ્યા ________ હોય તો સુરેખ આયોજનની સમસ્યા માટે આલેખની રીત વાપરી શકાય. (2 થી વધુ, 2, 3 થી વધુ)

(3) કટોકટીપૂર્ણ માર્ગ પર આવતી પ્રવૃત્તિઓનો ફાજલ સમય ________ હોય છે. (5, 0, 1)

(4) ________ ની સમસ્યા માટે હંગેરિયન પદ્ધતિ વડે ઉકેલ મેળવવામાં આવે છે.
(વાહનવ્યવહાર, ફેરબદલી, નિયુક્તિ)

(5) સમતોલ વાહનવ્યવહારની સમસ્યામાં કુલ પુરવઠો ________ કુલ જરૂરિયાત હોય છે.
(=, <, >)

(6) હેતુલક્ષી વિધેયની મહત્તમ કે ન્યૂનતમ કિંમત આપે તેવી નિર્ણયાત્મક ચલોની કિંમતોને ________ કહે છે. (પ્રાપ્ય ઉકેલ, ઈષ્ટ ઉકેલ, ઉકેલ)

(7) ________ ન્યૂનતમ હોય તે વર્ષ ફેરબદલી માટે ઈષ્ટ ગણવામાં આવે છે.
(કુલ ખર્ચ, નિભાવ ખર્ચ, સરેરાશ કુલ ખર્ચ)

(8) યોજનાની કોઈપણ પ્રવૃત્તિ માટેના મહત્તમ સમયને ________ સમય કહેવાય છે.
(અપેક્ષિત, આશાવાદી, નિરાશાવાદી)

(9) વાહનવ્યવહારની સમસ્યામાં ખર્ચ શ્રેણિકમાં m હાર અને n સ્તંભ હોય તો ________ સ્વતંત્ર ચલો મળે છે. ($m + n$, $m + n - 1$, $m - n$)

(10) પર્ટ નકશામાં દરેક પ્રવૃત્તિની શરૂઆત કે અંત ________ વડે દર્શાવવામાં આવે છે.

(માર્ગ, ઘટના, તીર)

(11) હેતુલક્ષી વિધેય મહત્તમ મેળવવાની નિયુક્તિની સમસ્યામાં શ્રેણિકના ________ ઘટકમાંથી દરેક ઘટક બાદ કરવામાં આવે છે. (મોટામાં મોટા, નાનામાં નાના, કોઈપણ એક)

(12) સુરેખ આયોજનની સમસ્યામાં નિર્ણયાત્મક ચલોની અસમાનતાઓને ________ કહેવાય છે.

(હેતુલક્ષી વિધેય, ઈષ્ટ ઉકેલ, પ્રતિબંધો)

(13) ________ રીતમાં એકમોની વહેંચણી કરતી વખતે ખર્ચ શ્રેણિક ધ્યાનમાં લેવાતો નથી.

(વાયવ્ય ખૂણાની, ન્યૂનતમ ખર્ચની, વોગેલની)

(14) આપેલ યોજનાની દરેક પ્રવૃત્તિ માટે LST = ________.

(EST + t, LFT – t, EFT + t)

Seat No. : _______________

AU-119

May-2016

B.Com., Sem.-II

CE-102 : Operations Research Adv. (Statistics)

Time : 3 Hours] **[Max. Marks : 70**

Instructions : (1) Figures to the right indicate full marks.
(2) Use of simple calculators is allowed.
(3) Graph paper can be provided on request.

1. (a) Explain the following terms with illustration : **6**
   (i) Objective Function
   (ii) Solution of a linear programming problem
   (iii) Decision variables

OR

What is a linear programming problem ? Explain its uses in various fields.

(b) A spare parts manufacturing company makes two types of spare parts, X and Y. These spare parts have to pass through two processes, A and B and the details are as follows. If the profits of X and Y are ₹ 50 and ₹ 60 respectively, how many spare parts of each type should be manufactured for maximum profit ? **8**

Process	**Time per unit (in hours)**		**Available time (hrs.)**
	X	**Y**	
A	5	2	20
B	1	2	12

OR

Find the values of x_1 and x_2 which will minimize $Z = 2x_1 + x_2$ with the following constraints :

$x_1 + x_2 \leq 40,$

$3x_1 + x_2 \geq 30,$

$4x_1 + 3x_2 \geq 60,$

$x_1, x_2 \geq 0.$

2. (a) Explain the Vogel's method for obtaining basic solution for the transportation problem. **4**

OR

What is a transportation problem ? Explain with illustration.

(b) Obtain the basic solution to the following transportation problem by North-West corner method. **4**

Origin	**Destination**					**Supply**
	D_1	D_2	D_3	D_4	D_5	
O_1	4	7	8	8	2	14
O_2	1	4	7	3	8	17
O_3	7	2	4	7	7	19
O_4	4	8	2	4	7	12
Demand	16	11	15	10	10	

OR

Obtain the basic feasible solution to the following transportation problem using North-West corner method. Find its total cost.

Factory	**Godown**				**Production**
	W_1	W_2	W_3	W_4	
F_1	12	18	8	7	16
F_2	10	19	22	21	15
F_3	9	8	10	13	19
Capacity	9	14	11	16	50

(c) Obtain an initial solution to the following transportation problem by matrix minima method and find its total cost. **6**

Godown	**Showroom**					**Available**
	I	II	III	IV	V	
A	73	56	58	80	8	12
B	62	40	23	29	50	14
C	96	93	9	87	12	16
D	57	65	96	79	18	10
Requirement	12	11	13	7	9	

OR

Obtain a basic feasible solution to the following transportation by Vogel's method. Also find the total cost :

From	**To**				**Supply**
P	5	1	7	8	10
Q	6	4	6	9	80
R	3	2	5	7	15
S	5	3	2	9	40
Demand	25	20	45	55	

3. (a) Explain what is an assignment problem with illustration. **4**

OR

Explain the following terms with respect to replacement problem :

(i) Maintenance cost

(ii) Average total cost

(b) The following table shows yearly maintenance cost and resale price of an equipment. If the purchase price of this equipment is ₹ 6,000, after how many years should it be replaced ? **4**

Year	1	2	3	4	5	6
Maintenance Cost (₹)	600	750	900	1200	1500	2000
Resale Price (₹)	4500	4000	3500	3000	2500	2000

OR

The purchase price of a machine is ₹ 3,000. Its maintenance cost for the first year is ₹ 100 which increases by ₹ 350 per year after that. This machine does not have a resale value. After how many years should this machine be replaced ?

(c) The profits (in thousand ₹) earned by appointing four salesmen of a company in four different regions are shown in the following table. Assign the regions to the salesmen such that the profit is maximum. Also find the total profit. **6**

Salesmen	**Region**			
	1	2	3	4
A	9	26	15	13
B	13	27	6	15
C	35	20	15	25
D	18	30	20	22

OR

Five employees of a department have to do five jobs. The time (in hours) required for each job is given in the following matrix. Assign the employees so that the total time is minimum.

Job	**Employee**				
	P	**Q**	**R**	**S**	**T**
1	11	17	8	16	20
2	9	7	12	6	15
3	13	16	15	12	16
4	21	24	17	28	26
5	14	10	12	11	15

4. (a) Explain the uses of PERT and CPM in business activities. **4**

OR

Explain :

(1) Critical Path

(2) Expected time of an activity

(b) The information about activities A, B, …, F of a project is as follows : **4**

Activity	A	B	C	D	E	F
Preceding activity	–	–	A	A	B, C	D, E
Time (days)	18	22	8	10	5	7

Draw the network for this project and find critical path.

OR

Draw a PERT diagram for the following project. Find the critical path and total time for the project :

Activity	1-2	2-3	2-4	2-5	3-5	4-5	5-6
Time (hours)	3	7	4	2	8	3	6

(c) Find the critical path for the following project. Find EST and LST for each job and hence find float time. **6**

Job	1-2	1-3	2-4	3-4	4-5	4-6	5-7	6-7	7-8
Time (days)	5	4	6	2	1	7	8	4	3

OR

The activities of a project and estimates of time for each activity are given in the following table. Draw a PERT network and find critical path. What is the expected total time of the project ?

Activity	1-2	1-3	2-3	2-4	2-5	3-4	4-7	5-6	5-7	6-7
Optimistic time	3	5	1	1	2	3	6	1	2	6
Most likely time	4	8	8	3	5	5	9	1	10	7
Pessimistic time	11	17	9	5	8	13	12	7	12	14

5. Fill in the blanks by selecting correct option from the given options : **14**

(1) Generally, the ________ method gives the best solution for a transportation problem. (Vogel's, Matrix minima, North-West corner)

(2) If the number of decision variables is ________, the graphical method can be used for linear programming problem. (more than 2, 2, more than 3)

(3) The float time of activities on critical path is ________. (5, 0, 1)

(4) Hungarian method is used to solve ________ problem.

(transportation, replacement, assignment)

(5) For a balanced transportation problem, total supply ________ total requirement.

(=, <, >)

(6) The decision variables giving maximum or minimum value of the objective function is called ________. (feasible solution, optimum solution, solution)

(7) The best year for replacement is the one where ________ is minimum.

(total cost, maintenance cost, average total cost)

(8) The maximum time for any activity of a project is called ________ time.

(expected, optimistic, pessimistic)

(9) If there are m rows and n columns in the cost matrix of a transportation problem then ________ independent variables can be obtained. (m + n, m + n – 1, m – n)

(10) The beginning or end of each activity in the PERT diagram is shown by ________. (path, event, arrow)

(11) Each element is subtracted from ________ element of the matrix in an assignment problem where the objective function is to be maximized.

(largest, smallest, any one)

(12) The inequalities for decision variables in a linear programming problem are called ________. (objective function, optimum solution, constraints)

(13) The cost matrix is not taken into consideration while allocating the units by ________ method. (North-west corner, matrix minima, Vogel's)

(14) For any activity of the given project, LST = ________.

(EST + t, LFT – t, EFT + t)
